

Călin Herțeg

URZEALA REALITĂȚII

O perspectivă semiotică
asupra cunoașterii

Introducere 5

Capitolul I. Fundamentele modelului semiotic al cunoașterii

- 1.1. Interpretarea ca formă de cunoaștere 35
1.2. O „arheologie” a semnelor ca vehicul al cunoașterii 54
1.3. Fundamentul ontologic al modelului semiotic al cunoașterii 73

Capitolul II. Modelul semiotic al cunoașterii

- 2.1. Două paradigme semiotice 99
2.2. De la Saussure la semantica cognitivă 107
2.3. Modelul peircean al cunoașterii și dezvoltarea lui 125
2.4. Modelul semiotic al cunoașterii 186

Capitolul III. Percepția din perspectivă semiotică

- 3.1. Percepția ca problemă filosofică 206
3.2. Percepția din perspectivă semiotică 220

Concluzie 241

Bibliografie 247

Fundamentele modelului semiotic al cunoașterii

1.1. Interpretarea ca formă de cunoaștere

Ce cunoaștem prin semne? Simplu ar fi să răspundem că *Totul*, că Lumea stă ca semn și omul nu este decât un semn într-un univers de semne, așa cum, poate surprinzător, susține Peirce²⁹. Una dintre premisele fundamentale ale semioticii este că demersul cognitiv pornește întotdeauna de la *Ceva*³⁰, un dat exterior, pe care-l interpretăm prin diferite scheme inferențiale și, mai mult, însăși conștiința este construită astfel, ca rezultatul unor inferențe de semne. Interpretarea este un act ce stă la baza cunoașterii, și în ceea ce Umberto Eco numește „pragul inferior al semioticii”³¹, respectiv în procesele de percepție, dar și în modul nostru de a ne raporta la textele culturii:

„Interpretarea – bazată pe conjectură sau pe abducție – este mecanismul semiotic ce explică nu numai raportul nostru cu niște mesaje elaborate intenționat de alte ființe omenești, ci și orice formă de interacțiune a omului (și poate și a animalelor) cu lumea înconjurătoare. Tocmai prin procesele de interpretare noi construim cognitiv lumi, fie actuale sau posibile.”³²

---

²⁹ Charles S. Peirce, *Semnificație și acțiune*, (București, Ed. Humanitas, 1990), pp. 104-106.

³⁰ Umberto Eco, *Kant și ornitorincul* (Iași, Editura Polirom, 2010), p. 21.

³¹ Umberto Eco, *O teorie a semioticii*, (București, Ed. Meridiane, 2003), pp. 27-28.

³² Umberto Eco, *Limitele interpretării*, (Iași, Ed. Polirom, 2007), p. 19.

Respect pentru oameni și cărți

Ceea ce urmărim să arătăm aici este că suntem prinși permanent, ca ființe vii, într-o dialectică a interpretării și a construcției, că tot ceea ce considerăm ca Realitate este rezultatul unui proces de interpretare. Conceptul de „interpretare” este mai degrabă asociat unui demers de natură hermeneutică, dar modul în care dorim să-l analizăm aici este diferit de acesta, nu-l exclude totalmente pe cel hermeneutic, doar îi dezvăluie mecanismele prime care stau la baza lui. Mai întâi vom arăta ce nu este *interpretarea*, ca bază a oricărui act de cunoaștere, așa cum o considerăm în această teză. Așa cum am mai spus, interpretarea ca mod de cunoaștere este mai degrabă asociată unui demers intelectual de natură hermeneutică. Umberto Eco identifică „două modele de interpretare”³³, ambele cu rădăcini în moștenirea greacă și cu filiații în contemporaneitate.

Primul model este cel raționalist și el posedă, de la raționalismul grec până la logica, matematica, știința și programarea computerelor din prezent, următoarele trăsături: *liniaritatea, finitatea și ireversibilitatea*. În modelul raționalist, a cunoaște, încă de la Platon la Aristotel, înseamnă a cunoaște cauzele. Chiar și Dumnezeu este o cauză dincolo de care nu există altă cauză. Acest „lanț unidirecțional”³⁴ al cauzelor are la bază anumite principii³⁵ din care derivă *modus ponens*³⁶, acest mod de raționament ce caracterizează întreg raționalismul occidental³⁷. Raționalismul latin adaugă acestor principii o dimensiune juridică și contractuală, prin care *modus*-ul devine și limită, dintr-o obsesie a lumii romane pentru graniță, *limen*. Și timpul are limite, este ireversibil, iar aceasta o relevă chiar sintaxa latină:

³³ Eco, *op.cit.*, pp. 51-66.

³⁴ Eco, *op.cit.* p.51.

³⁵ Principiul identității ($A=A$), principiul non-contradicției (imposibil ca ceva să fie A și să nu fie A în același timp) și principiul terțului exclus (A e ori adevărat, ori fals; *tertium non datur*).

³⁶ Dacă p , atunci q ; dar p ; atunci q .

³⁷ *Ibidem*

Respect pentru oameni și cărți

„De fapt, există granițe și în timp. Nu se poate șterge ceea ce a fost făcut. Timpul nu e reversibil. Acest principiu va ordona sintaxa latină. Direcția și ordinea timpului, care sunt linearități cosmologice, se prefac în sisteme de subordonări logice în *consecutio temporum*. Gândirea poate să recunoască, să ordoneze și să contemple faptele numai dacă a găsit mai întâi o ordine care să le lege între ele. Să ne gândim numai la acea capodoperă de realism factual care-i ablativul absolut. El stabilește că ceva, odată făcut, sau presupus, nu mai poate fi pus în discuție³⁸”.

Pe de altă parte, lumea greacă este și lumea lui Hermes, cel care scapă principiilor logice, lanțurilor cauzale și granițelor timpului spațiului și timpului. Hermes este părintele artelor, dar și zeu al hoților, cel care neagă principiile de identitate, de non-contradicție și al terțului exclus. El poate să fie, în forme diferite, în locuri diferite în același moment. Secolul al II-lea d.Hr., în care se amestecă rase, limbi și divinități, este cel în care discursul hermetic câștigă teren. Acesta este momentul în care, pornind de la sincretismul epocii, se ajunge la a se renunța la unul dintre principiile raționalismului grec, la principiul terțului exclus³⁹. În consecință, dacă adevărul îl găsim în toate cărțile, ele trebuie citite într-o altă cheie. Cuvintele sunt alegorii, aluzii și toate cărțile conțin fărâme din adevăr, la care nu putem ajunge decât prin revelații, viziuni, vise sau alte facultăți speciale. Adevărul este ascuns, secret, nu este la suprafața lucrurilor sau cuvintelor, iar „zeii vorbesc (astăzi am spune: Ființa vorbește) prin mesaje hieroglifice și enigmatice”⁴⁰. Adevărul ne însoțește dintotdeauna, mai spune modelul hermetic, dar nu am fost capabil să-l recunoaștem, el e ascuns în incantațiile preoților din religiile Orientului, în hieroglife și pornește de la legătura ascunsă ochiului profan dintre cele de jos și cele de sus, dintre plante și stele, dintre microcosmos și macrocosmos. Și așa mai cad două dintre principiile modelului raționalist, *principiul non-contradicției* atunci când vorbim despre simpatie și asemănare universală și de *principiul identi-*

³⁸ Eco, *op.cit.*, p.51.

³⁹ Eco, *op.cit.*, p.53.

⁴⁰ Eco, *op.cit.*, p.54.

Respect pentru oameni și cărți

tății atunci când în vorbirea despre Unul sau Dumnezeu se realizează coincidența contrariilor:

„Simpatia universală este efectul unei emanații a lui Dumnezeu în lume, însă la originea emanației stă un Unul incognoscibil care e sediul însuși al contradicției. Gândirea neoplatonică creștină va căuta să explice că noi nu putem să-l definim pe Dumnezeu în mod univoc din cauza inadecvării funcționare a limbajului nostru. Gândirea hermetică spune că limbajul nostru, cu cât e mai ambiguu, mai polivalent și cu cât se afundă în simboluri și metafore, cu atât va fi mai potrivit să numească un Unul în care se realizează coincidența contrariilor. Dar acolo unde triumfă coincidența contrariilor, cade principiul identității. *Tout se tient.*”⁴¹

Ideea linearității cauzelor și efectelor e abandonată, de aceea nu există nici un secret final, „secretul final al inițierii hermeneutice este că totul e secret”⁴², e un secret vid.

Modelul hermetic supraviețuiește raționalismului creștin, care prin scolastica medievală încearcă să demonstreze existența lui Dumnezeu pornind de la *modus ponens*, prin alchimiști și cabaliști și reînvie în Renaștere prin redescoperirea *Corpus-ului Hermeticum*. Nașterea științei moderne este marcată de relația⁴³ cu filonul hermetic. Bacon, Kepler, Copernic, Galileu și Newton sunt deopotrivă părinții științei moderne, dar exploatează și explorează filonul hermetic. Mai mult, susține Eco⁴⁴, modelul hermetic contribuie la nașterea raționalismului științific modern atunci când sugerează că ordinea universului așa cum îl prezintă raționalismul grec poate fi subminată și am putea descoperi noi raporturi în univers care ne-ar permite să acționăm asupra lui și să-i modificăm cursul. Raționalismul hermetic este un filon ce nu dispare și sub diferite

⁴¹ Eco, *op. cit.*, p.55.

⁴² *Ibidem.*

⁴³ Relația complexă a modelului hermetic cu știința și gândirea modernă o analizează și Ioan Petru Culianu în două lucrări importante pe acest subiect: *Eros și magie în Renaștere: 1498*, (Editura Polirom, Iași, 2003) și *Gnosticism și gândire modernă* (Editura Polirom, Iași, 2006).

⁴⁴ Eco, *op.cit.*, p.57.

Respect pentru oameni și cărți

avataruri revine în opera misticilor, poezilor și filosofilor⁴⁵. Într-o ereditate gnostică s-ar afla Lukacs când afirmă că iraționalismul filosofic e o reacție și o invenție a burgheziei care își ascunde astfel propria criză și își justifică voința de putere și propria-i practică imperialistă⁴⁶. Însuși Heidegger prin Ființa-în-deschis, Dasein-ul, ca ființă „aruncată” în lume, Jung prin repunerea în discuție a problemei gnostice a redescoperirii unui Sine original și „orice condamnare aristocratică a civilizației de masă, în hotărârea cu care profeții raselor superioare au decis să treacă, pentru a realiza o reintegrare finală a celor perfecți, prin sânge, prin masacru, prin genocidul hylicilor, al sclavilor iremediabil legați de materie”⁴⁷.

Am realizat acest excurs în lumea gnozei care a dat modelul hermetic pentru a putea arăta ce nu este modelul semiotic pe care îl propunem noi aici și de ce acesta nu se revendică de la el. Modelul semiozei hermetice ne propune o interpretare în care supralicitarea raportului de asemănare, analogie și continuitate poate să genereze o interpretare paranoică, o interpretare infinită, în care totul se leagă cu totul pentru a ascunde Marele Secret. Caricaturizând demersul de interpretare hermetică a unui text, dar la fel de bine se poate aplica și la textul lumii, Eco ne spune că aceasta implică acceptarea următoarelor afirmații⁴⁸:

a) Un text este un univers deschis în care interpretul poate descoperi infinite conexiuni.

b) Limbajul nu servește la a descoperi semnificația unică și preexistentă, ci apelăm la un demers interpretativ pentru a arăta coincidența opuselor, că *toate-s una*.

⁴⁵ Goethe, Nerval, Yeats, Schelling, Heidegger, Jung sunt numele invocate de Eco; Gilbert Durand în *Știința despre om și tradiția* (Editura Ideea Europeană, București, 2006) descoperă și el o listă de gânditori aflați în acest model: Spengler, Dilhey, Scheler, Nietzsche, Husserl, Kerényi, Plank, Pauli, Oppenheimer, Einstein, Bachelard, Sorokin, Levi-Strauss, Foucault, Derrida, Barthes, Todorov, Chomsky, Greimas, Deleuze...

⁴⁶ cf. Eco, *op.cit.*, p.59.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Eco, *op.cit.*, p.62

Respect pentru oameni și cărți

c) Limbajul oglindește inadecvarea gândirii, iar a-fi-în-lume înseamnă doar a-ți da seama că nu se poate identifica un semnificat transcendent.

d) Orice text care pretinde că afirmă ceva univoc e o capcană din care trebuie să ieșim căutând ce vroia de fapt autorul sau Demiurgul să spună.

e) Există un Cititor Ales sau Inițiat care poate să citească dincolo de aparență, să înțeleagă ce vrea să spună cu adevărat textul.

f) Oricine însă poate deveni un Ales, numai să îndrăznească să-și suprapună propria intenție de cititor intenției intangibile și pierdute a autorului; orice cititor poate deveni un Supraom care înțelege adevărul unic, și anume că autorul nu știa despre ce vorbește, pentru că limbajul vorbea în locul lui.

g) Orice rând ascunde un secret, iar cuvintele nu spun, ci doar fac aluzie. Semnificatul care se impune, nu este cel adevărat.

h) Alesul este cel care înțelege că adevăratul semnificat al unui text este vidul lui.

i) Semiotica e un complot al celor ce vor să ne facă să credem că limbajul servește la comunicarea gândirii.

Așadar, putem identifica două tipuri de interpretare, ce decurg din cele două modele: al raționalismului grec și al semiozei hermeneutice. Aceste două modele propun și două ontologii. În schimb, modelul raționalist se fundamentează pe următoarele adevăruri:

a) Există o lume exterioară ce are o semnificație independentă de interpretant.

b) Această lume conține esențe independente de un cunoscător.

c) Ea e o lume a cauzalității liniare și aflată sub principiile logicii.

d) O cunoașterea a acestei lumi e dată ca *adaequatio rei et intellectus*.

e) Raționalitatea este o proprietate a lumii exterioare, rolul cunoscătorului fiind doar acela de constatare a ei.

f) Rolul interpretantului este neglijabil în „citirea” textului lumii.

Respect pentru oameni și cărți

Modelul semiozei hermetice, așa cum l-am descris mai sus are următoarele caracteristici:

- mută accentul pe interpretant care apelează la textul lumii doar ca pretext;
- lumea e doar aparență, fenomen, semn sau simbol ce nu are o semnificație sau o natură obiectivă, în care un cuvânt sau un lucru trimite la un alt cuvânt sau lucru, semnificația lor fiind perpetuu amânată;
- interpretantul trebuie să fie posesorul unor facultăți sau cunoștințe speciale, trebuie să vie un Ales, un Supraom care poate să vadă adevărul prin țesătura iluzorie a lumii.

Modelul hermetic nu exclude existența unui adevăr sau a unui semnificat universal univoc și transcendent, mai spune Eco⁴⁹. Orice lucru poate să trimită la orice lucru, într-o derivă hermetică, deoarece există un subiect transcendent puternic, Unul neoplatonic:

„Acesta, fiind începutul contradicției universale, locul pentru Coincidentia Oppositorum, străin oricărei determinări posibile și în același timp Tot, Nimic și Început Indicibil al Tuturor Lucrurilor, face astfel încât orice lucru să fie pus în legătură cu oricare altul, datorită unei labirintice pânze de păianjen de referințe reciproce. Pare astfel că semioza hermetică identifică în fiecare text, precum și în Marele Text al Lumii, Plenitudinea Semnificatului, și nu absența sa.⁵⁰”

Ce este atunci interpretarea din punct de vedere semiotic, ca formă de cunoaștere, ca modalitate fundamentală a noastră de ne raporta la ființă și ca demers cognitiv aflat în centrul modelului semiotic al cunoașterii?

În primul rând, interpretarea semiotică nu exclude principiile logice din demersul ei, ci doar adaugă deducției și inducției încă o formă de raționament: abducția. Apoi, interpretarea trimite la semioză nelimitată, dar nu coincide cu deriva interpretării infinite din semioza hermetică. Și, nu în ultimul rând, interpretarea este un fenomen ce ne

⁴⁹ Eco, *op.cit.*, p.349.

⁵⁰ *Ibidem.*